

Яковенко Н.Л.*

«ОСОБЛИВІ ВІДНОСИНИ» ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР БРИТАНСЬКОЇ РОЛІ В ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОМУ АЛЬЯНСІ

В статті йдеться про англо-американське співробітництво, яке отримало назву «особливих відносин». Показано, що цей феномен характеризується постійністю двосторонніх зв'язків, їхнім поглибленням та величезною значущістю для обох держав. Враховуючи роль НАТО в політиці урядів США та Великої Британії, чинник «особливих відносин» є невід'ємним від діяльності Сполученого Королівства в Альянсі, з яким безпосередньо пов'язана його оборонна політика і об'єднана більша частина ядерних та звичайних озброєнь.

Ключові слова: Північноатлантичний альянс, «особливі відносини», тісна співпраця, оборонна політика.

The article deals with the aspect of US-UK partnership called special relationship. The writer stresses on main typical features of this phenomenon including permanency of bilateral ties and their significance for both states. Considering the importance of NATO for policies of the USA and UK the factor of special relations proves to be inseparable from the UK activities within the Alliance. Most of Britain's armed forces are committed to NATO.

Key words: North Atlantic Alliance, special relationship, close cooperation, defence policy.

Виступаючи одним із засновників НАТО, Велика Британія зміцнила свій політичний імідж у світі. Беручи до уваги безумовне домінування США в НАТО, слід враховувати, що їхні «особливі відносини» з Великою Британією великим чином обумовлюють діяльність останньої в Північноатлантичному альянсі. Слід наголосити, що діяльність Сполученого Королівства в рамках НАТО та формування її позиції з ключових питань функціонування Альянсу відбувається виключно на тлі «особливих відносин». Тому обидва ці аспекти є по суті невід'ємними і майже невідокремленими в політиці Великої Британії протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Зв'язки зі Сполученими Штатами є традиційно тісними і життєво необхідними для Британії. Про таку необхідність переконливо свідчать наступні аргументи та історичні факти:

- по-перше, участь в обох світових війнах в союзницьких зі Сполученими Штатами відносинах; тісні англо-американські стосунки в Другій світовій війні, які переросли у відносини якісно вищого рівня;
- по-друге, поступова, починаючи з 1947 року (надання незалежності Індії та Пакистану), втрата своїх заокеанських володінь;
- по-третє, вагомим аргументом зміцнення американсько-британських «особливих відносин» є те, що вони розвивалися в умовах ідеологічного протистояння, що спонукало до об'єднання сил перед радянською загрозою;

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- по-четверте, психологічний фактор, що формує зовнішнє враження вирішення власними силами проблем глобального рівня, які фактично після Другої світової війни Британія розв'язувати була вже не в змозі.

Не менше важать і зв'язки з Великою Британією для Сполучених Штатів. По-перше, США зацікавлені у стабільних зв'язках з ЄС, що відіграє суттєву роль у світовій політиці та економіці і виступає важливим партнером для американських інвестицій і торгівлі, а також слугує оплотом безпеки і стабільності євразійського регіону. По-друге, поширення американського впливу пов'язувалося з тим, що Велика Британія зі своєю прихильністю до атлантизму відіграватиме в ЄС (ЄЕС) активну і конструктивну роль.

Період формування проєвропейської спрямованості держави фактично співпадає в часі з розвитком її «особливих відносин» зі Сполученими Штатами. Обидва ці процеси виступали взаємозалежними та взаємовпливовими. Чинник «особливих відносин» зумовив політичну зосередженість Британії на Європі і спричинив набуття нею особливого статусу з-посеред континентальних партнерів.

На думку Д. Маклейна та інших дослідників [1], «особливі відносини» є історичним феноменом ХХ століття, що започаткований протягом Другої світової війни, а точніше – в 1940 році. Ідея про тісний зв'язок США з Великою Британією набула подальшого розвитку за часів президента Ф. Рузвельта, який прагнув до світової гегемонії США з наміром використати Велику Британію для реалізації стратегічних імперативів. Реальним втіленням намірів Рузвельта стала зустріч 1943 року в Квебеці, під час якої між американським Президентом та британським Прем'єром Черчиллем було досягнуто домовленість про створення атомної бомби та узгоджено зобов'язання щодо нової зброї. Володіння ядерною зброєю і технологіями її виготовлення могло призвести до англо-американського домінування в повоєнному світі, що не могло не задовольняти імперські амбіції офіційного Лондона. Але англо-американські угоди 1946 та 1948 років закріпили за Британією статус молодшого партнера в ядерній співпраці. На думку колишнього Міністра фінансів Дженкінса, рівність у відносинах може існувати лише між Західною Європою та США. «Але між будь-якою окремо взятою країною – Великою Британією або якоюсь іншою – та Сполученими Штатами рівність не є можливою» [2].

В започаткуванні та подальшому розвитку «особливих відносин» між США та Сполученим Королівством вирішальним був чинник зовнішньої загрози – він визначав головний (але не вичерпний) зміст співробітництва обох країн – аспект безпеки. Так, німецька загроза спричинила виникнення, а радянська обумовила континуїтет «особливих відносин» за часів протистояння Схід – Захід.

Американські військові сили було введено на територію Сполученого Королівства в 1948 р., ще до утворення організації НАТО. В 1948 році була підписана англо-американська угода про використання США військово-повітряних баз на території Великої Британії. Під час «берлінської кризи» в Британії було дислоковано 2 ескадрилії атомних бомбардувальників В-29, в серпні 1948 р. їхня кількість становила 90 [3]. За офіційними даними, на початок 1954 р. у Великій Британії було розташовано вже 19 американських військових баз з 38-тисячним військовим контингентом [4].

Проте «Особливі відносини» є довготривалим та неоднозначним процесом, що мав певні особливості на різних етапах свого розвитку і відігравав важливу роль у формуванні новітнього міжнародного середовища. «Особливі відносини» навіть розглядалися окремими дослідниками як «відносини антагоністичного співробітництва, де США відіграють провідну роль» [5], з огляду на випадки неузгодження і непорозуміння між партнерами. Йдеться, наприклад, про припинення американцями дії угоди по ленд-лізу в 1945 р., розходження в поглядах щодо офіційного визнання КНР в 1950 р. і встановлення з нею дипломатичних стосунків, запровадження військово-морської блокади Китаю під час Корейської війни, непорозуміння щодо вирішення Палестинської проблеми впродовж 1945–1948 рр. Однак, фон

біполярності, що поглиблювався в системі міжнародних відносин, являв вагомий чинник для подолання тих непорозумінь, що виникали.

Офіційне запровадження в 1958 році англо-американського співробітництва в ядерній галузі було двостороннім актом, за яким це співробітництво, так само як і проголошення принципу взаємозалежності, ставило Велику Британію щодо її відносин зі Сполученими Штатами в особливе становище з точки зору третіх держав. Згідно з підписаною «Угодою про співробітництво по використанню атомної енергії з метою взаємної оборони» (1958 р.), Сполучені Штати сприяли будівництву британських атомних субмарин, поставляли для їхніх реакторів збагачений уран та ядерну зброю. Певний час таке становище задовольняло британські інтереси та підтримувало проімперські настрої держави, але офіційний Лондон добре уявляв, що опинився в безпосередній військово-політичній залежності від Сполучених Штатів, що стало очевидним після підписання угоди в Нассау 1962 р. «Макміллан програв битву за дійсно незалежну ядерну Англію» – під таким заголовком розмістила англійська газета «Дейлі Скеч» матеріали про Багамські переговори [6]. «Макміллан та його колеги, – зазначено тогочасною британською історіографією, – зберігаючи англо-американське ядерне партнерство згідно з умовами угоди ... в Нассау, мабуть, не усвідомлювали того, що поступаючи таким чином, вони забивають останній гвіздок в труну своїх власних проєктів щодо приєднання до «шістки» [7].

Крім того, прагнення Британії до самостійного виготовлення небезпечної зброї, її ядерний статус не відповідали інтересам сусідніх європейських країн, відштовхували Англію далі від Європи та спонукали континентальні держави, перш за все Францію, якомога швидше приєднатися до «ядерного клубу».

На початку 60-х років американці запропонували нову концепцію «атлантизму», що проголошувала «рівне партнерство» США та Західної Європи в рамках Атлантичної ради і була націлена на сприяння планам західноєвропейської інтеграції як необхідної передумови створення другої «опори», яка разом з американською була б «опорою» Атлантичного співтовариства. Проте доктрина «двох опор» набувала політичного сенсу лише за умови вступу Великої Британії до європейського «Спільного ринку». Позитивне ставлення США щодо вступу Британії до «Спільного ринку», згідно з доктриною «двох опор», було зумовлене їхнім бажанням переорієнтації британської зовнішньої політики на Європу, де Британія мала відіграти провідну роль у зміцненні «європейської опори» НАТО. Крім того, західноєвропейська інтеграція розглядалася Вашингтоном як засіб підготовки міцного союзу Західної Європи зі Сполученими Штатами. Таким чином спрощувалися й американські можливості економічного проникнення в європейські країни. А з точки зору американської адміністрації, поширення Європейського економічного співтовариства мало зміцнити економічну базу НАТО. З того часу Сполучені Штати наполегливо «підштовхували» Велику Британію до тіснішої інтеграції з європейською «шісткою».

Адміністрації Трумена, Ейзенхауера, Кеннеді та Джонсона послідовно підтримували всі інтеграційні зусилля Західної Європи. Президент Кеннеді навіть проголосив, що повне об'єднання Західної Європи є передумовою подальшого, більш масштабного атлантичного об'єднання [8]. Висуваючи тезу про два рівнозначні боки Атлантики, і Кеннеді, і Джонсон виходили з того, що західноєвропейська інтеграція не є самоціллю, а виступає лише попередньою стадією об'єднання всього Заходу.

Політику США добре усвідомлював консервативний уряд Макміллана. Прихильник атлантизму, тодішній британський Прем'єр поділяв погляди Вашингтона щодо європейської інтеграції. «Якщо країни Спільного ринку сформулюють закриті політичне об'єднання на чолі з Францією, – зазначав він в 1961 році, – це далі додаватиме до політичного роз'єднання в Європі та руйнівним чином впливатиме на Північноатлантичне співтовариство. Можна запобігти такої перспективи, якщо Сполучене Королівство разом з деякими членами сімки

(мається на увазі ЄАВТ) приєднається до політичного об'єднання шістки, допоможе створити в Європі стабільну політичну структуру та не допустить надто сильного головування Франції, а потім і Німеччини» [9].

Протидія тодішнього тіньового уряду лейбористів не означала, однак, опозиції Сполученим Штатам, союз з якими завжди виглядав для них пріоритетним. Навіть антиєвропейське обґрунтування Х. Гейтскелла містило натяк на Америку. «В Сполучених штатах Європи ми будемо являти собою, – заявляв лейбористський лідер на щорічній партійній конференції 1962 р. в Брайтоні, – не більше, ніж Техас або Каліфорнія, – це означає кінець Англії як незалежної держави» [10].

Прем'єр Г. Макміллан планував після приєднання до «Спільного ринку» реорганізувати цей інститут в «другу опору» безпеки європейського регіону під спільним американсько-британським головуванням для поширення атлантичного партнерства [11]. Через те британському Прем'єрові була потрібна ухвала цих проектів Президентом Кеннеді, який не був прихильником поділу Західної Європи на ЄЕС та ЄАВТ і розглядав можливість західноєвропейського торговельно-економічного союзу виступити опорою для НАТО. Тому рішення Британії про приєднання до Спільного ринку в цьому сенсі не було свідченням її політичного відступу, а, навпаки, виступало засобом відновлення могутньої позиції держави на перетині «трьох сфер» – Європи, США та Співдружності з наголосом на Європі.

Фактично концепція Вашингтона на той час передбачала перспективу поширення «особливих відносин» США з Великою Британією на відносини з більшістю західноєвропейських країн і «американізацію» міжнародного політичного середовища. Західноєвропейська інтеграція розглядалася Вашингтоном як засіб формування міцного союзу з Західною Європою. Образно кажучи, Сполучені Штати могли перетворитися на «європейську державу за сумісництвом» при збереженні світового лідерства. Ось чому французький президент Шарль де Голль вважав Британію американським «троянським конем» і двічі накладав вето на її вступ до ЄЕС. Негативне ставлення де Голля до британського подання було спричинене також активізацією ядерного співробітництва між Британією та США, що передусім визначало «особливий» характер їхніх взаємовідносин.

Одночасно «особливі відносини» у 1956 році зазнали серйозного удару під час Суецької кризи, коли США не підтримали свого англійського партнера. Це призвело до натягнутості стосунків між двома державами, і Велика Британія відчула ненадійність свого заокеанського союзника. Взагалі на 60–70-і роки припадає чи не найгірший період розвитку англо-американських «особливих відносин» через низку британських зовнішньополітичних кроків, що не співпадали з політикою Білого Дому. Так, Британія відмовилася від участі у війні в Індокитаї на боці Франції в 1954 р., Британія відмовилася воювати разом зі Сполученими Штатами у В'єтнамі, хоча й не засудила американської агресії. Тодішній Прем'єр-міністр Г. Вільсон намагався використати Співдружність націй для врегулювання американсько-в'єтнамського конфлікту, але зазнав невдачі. 1971 року Сполучені Штати не поділяли позиції Великої Британії щодо розв'язання індо-пакистанського конфлікту і підтримали Пакистан всупереч намірам Британії виступити в ролі посередника. В свою чергу, Велика Британія дистанціювалася від жорсткої анти-арабської позиції Вашингтона під час міжнародних криз на Близькому Сході в 1965 та 1973 рр.

Поступово британські прем'єри Вільсон, Хіт, Келлаген повертають державу «обличчям до Європи», уникаючи конфронтації зі Сполученими Штатами. Проте збереження «особливих відносин» зі США стало в 60-х роках суттєвою перешкодою вступу Британії до «Спільного ринку», і навіть після вступу держави до Співтовариства в 1973 році, англо-американські відносини сприймалися британськими політиками як пріоритетний напрямок зовнішньої політики. За визначенням колишнього Канцлера ФРН Г. Шмідта, майже всі представники політичних сил Британії, незалежно від їхнього тяжіння до правого або лівого крила, і фактично

всі члени Кабінету впевнено сприймали те, що «океанський простір між Англією і Америкою не є ширшим за канал між Англією та континентальною Європою» [12].

Отже, «поворот до Європи» виявився для Британії складним та внутрішньо суперечливим процесом, що був спрямований на забезпечення її позиції лідера в Західній Європі при одночасному збереженні «особливих відносин» зі Сполученими Штатами. З одного боку, Британія дійсно бажала зберегти ці відносини, з іншого – вони гальмували її проєвропейську спрямованість і викликали неоднозначне ставлення континентальних партнерів. Але її безпосередня залежність від США в галузі безпеки та ядерного співробітництва, перш за все, американських поставок сучасних технологій і ракетних систем Поларісів і Трайдентів, унеможлилювала будь-яку перебудову або переоцінку цих відносин, незважаючи навіть на значні економічні витрати.

З часом економічні відносини з країнами ЄЕС стали відігравати для Британії вагомішу роль, ніж її економічні стосунки з США. Так, якщо протягом 60–70-х років Велика Британія надавала перевагу США в економічних зв'язках, то у 80-ті роки її головним партнером стає ЄЕС. Так, в 1984 році англійський експорт лише до шести країн ЄЕС становив 31300 млн. фунтів стерлінгів порівняно з 10149 млн. фунтів стерлінгів до США, тобто товарообіг Британії з ЄЕС в 3–4 рази перевищив обсяг англо-американського [13].

Однак, англо-американські відносини ніколи не зникали з порядку денного британської зовнішньої політики, хоча їхнім головним аспектом була сфера безпеки, особливо в рамках НАТО. Найбільш очевидним це стало з приходом до влади консервативного уряду М. Тетчер. Так, англійський військовий бюджет 1979 року вдвічі перевищив бюджет 1976 року, а за витратами на потреби НАТО Велика Британія посідала другу після США позицію [14].

Для розвитку англо-американського співробітництва «особливі відносини» завжди потребували, по-перше, тісної співпраці лідерів обох країн, а, по-друге, – громадської підтримки. Розвиткові функціонування механізму «особливих відносин» на вищому рівні сприяли більш ніж суто ділові стосунки між Черчиллем, Рузвельтом і Гопкінсом, між Ачесоном і Бевіном, Ейзенхауером, Іденом і Макмілланом, Кеннеді і Макмілланом, Тетчер і Рейганом, Мейджором і Бушем-старшим, Блером і Клінтоном, Блером і Бушем-молодшим.

Прем'єр Г. Макміллан (1957–1963) хотів бачити «стару добру Англію» з її історичним досвідом та глибокими культурними традиціями в ролі досвідченого мудрого радника США. Водночас, він вважав за необхідне для Британії вступити до ЄЕС. Саме його кабінет прийняв 27 липня 1961 року рішення про вступ до цього європейського інституту. «Ми є тією точкою, де перетинаються три кола, – Європа, Америка, Співтовариство, – наголошував Г. Макміллан. – Зближення наших зв'язків з Європою та їхнє зміцнення не означатимуть послаблення інших. Навпаки, я вірю, що ми будемо вагомими для Європи через ці інші зв'язки. І здається, що через зміцнення Європи та нас самих шляхом приєднання до шістки, ми будемо здаватися також вагомими в очах своїх американських друзів та Співтовариства» [15].

В британських владних колах існували й інші міркування. Так, Міністр Лорд Чалфорт, який відповідав за ведення переговорів з ЄЕС, заявляв, що значення «особливих відносин» між США та Англією зменшуватиметься, і все більшого розвитку набуватимуть відносини між США та Західною Європою, членом якої має намір стати Велика Британія» [16].

Уряд консерваторів на чолі з Е. Хітом (1970–1974 рр.) дещо стриманіше ставився до англо-американських «особливих відносин»: його не завжди задовольняла роль Англії як слухняного молодшого партнера Вашингтона. Під час прем'єрства Хіта сам термін «особливі відносини» використовувався якомога рідше; Прем'єр розглядав взаємодію зі Сполученими Штатами як «природні відносини», і саме за правління цього консервативного уряду Велика Британія, врешті-решт, увійшла до «Спільного ринку» в 1973 році. «Ми, у Великій Британії, бачимо нашу майбутню роль як частина об'єднаної Європи,» – наголошував Е. Хіт, додаючи, що хоча й існують «природні» відносини між Англією та США, які впливають з спільності

їхніх культур, але ні в якому разі не слід говорити про «особливі» відносини політичного характеру [17].

На думку окремих дослідників, вступ Великої Британії до ЄЕС означав відхід від американського проекту нової Атлантичної хартії та протиставлення йому суто західноєвропейського підходу, що являв собою заявку на незалежну від США роль цього регіону в світі. Зокрема, підкреслено, що саме в «рік Європи» (1973), проголошений адміністрацією Р. Ніксона для регенерації встановлених атлантичних зв'язків, «особливі відносини» з Великою Британією дали відчутну тріщину [18].

Така думка, звичайно, викликає неоднозначну оцінку. На наш погляд, вступ Британії до ЄЕС з усіма наслідками такого кроку недоцільно розцінювати як виступ проти Сполучених Штатів, зраду «особливим відносинам». Це був закономірний процес зміщення зовнішньополітичних акцентів, обумовлений реструктуруванням міжнародного середовища, який не зіпсував, а створив нові колізії англо-американського співробітництва. Крім того, головні принципи відносин між членами ЄЕС та Сполученими Штатами було визначено угодою, підписаною членами «дев'ятки» 11 вересня 1973 року. Велика Британія взяла найактивнішу участь в розробці цього документа, чому дав високу оцінку тодішній Прем'єр Е. Хіт, зазначивши, що він «всіляко схвалює ту роботу, яка ... була проведена в напрямку визначення вигляду Європи та формулювання спільної політики щодо Сполучених Штатів» [19].

Сполучені Штати були зацікавлені в приєднанні Великої Британії до «Спільного ринку» і покладали на неї великі сподівання щодо посилення свого впливу в Європі. Британський Прем'єр-міністр Е. Хіт виявився єдиним з західноєвропейських лідерів, якого заздалегідь повідомили про нову американську ініціативу проголошення 1973 року «роком Європи» та підписання нової Атлантичної хартії [20].

За новою Атлантичною хартією, атлантичне співробітництво було поширене з суто військової сфери на економічну, тобто безпосередньо стикалося з інтеграційними процесами на європейському континенті, де ЄЕС являв загрозу американського відчуження. Британія мала запобігти дистанціюванню Сполучених Штатів.

На думку наступного британського Прем'єра Д. Келлагена (1976–1979 рр.), зміцнення політичного, економічного та військового партнерства Західної Європи і США було єдиним шляхом до подолання кризових явищ. Наприкінці 1975 року Келлаген заявив, що Британії належить роль «будівельника мосту» між Західною Європою і США, і у своїй діяльності намагався втілювати цю політичну лінію [21].

Прихід до влади в 1979 році консервативного уряду на чолі з М. Тетчер продемонстрував курс на швидке пошкваллення «особливих відносин». Оголошуючи передвиборчу програму консерваторів в березні 1979 року в Парламенті, тодішній тіньовий Міністр оборони Ф. Пім заявив, що «в жодному регіоні світу для нашої держави і навіть для Європи загалом не було б розумним діяти інакше, ніж разом зі Сполученими Штатами ... Сьогодні мені б хотілося особливо наголосити на рішучості наступного уряду консерваторів продовжувати і зміцнювати традиційні зв'язки Британії з США» [22]. Варто зазначити, що Прем'єр-міністрові М. Тетчер вдалося відтворити та розвинути «особливі відносини» зі США. У той же час, хоч у деяких випадках Британія і йшла у фарватері зовнішньої політики США, дедалі частіше вона стала виявляти більшу самостійність в обстоюванні своїх власних інтересів, намагаючись зробити ці відносини більш рівноправними.

Посутнім є те, що двох державних лідерів – М. Тетчер і Р. Рейгана (1981–1989 рр.) – поєднувала спільна прихильність до концепції монетаризму та рішуча відмова від кейнсіанських методів державного регулювання економіки, а також відвертий антикомунізм. Їхня міжнародна співпраця та взаєморозуміння є прикладом індивідуального впливу на формування і хід державної зовнішньої політики. Тетчер всіляко підтримувала американські ініціативи у військовій сфері, зокрема, заходи щодо розташування нового покоління американської

ядерної зброї на європейському континенті і власне на території Британії, здійснення натовської стратегії модернізації та контролю над озброєнням. Саме з британських військових баз американські літаки здійснювали каральні операції проти Лівії в 1986 році. При цьому, «за наказом Даунінг Стріт 10, Форін Офісу було заборонено консультуватися з іншими європейськими державами» [23]. М. Тетчер виконала також своєрідну посередницьку місію в налагодженні американсько-радянського порозуміння та закінченні «холодної війни». У свою чергу Сполучені Штати надали суттєвої підтримки Великій Британії під час Фолклендської кризи.

Проте англо-американський альянс не був безпроблемним і, більше того, не раз зазнавав критики, особливо з боку лейбористів. Скажімо, Тетчер звинувачували в надто спритній підтримці всіх кроків Вашингтона, плазуванні перед могутнім партнером, наданні йому вседозволеності. Адміністрація Рейгана здійснювала іноді зовнішньополітичні акції без консультацій з Великою Британією, на що отримувала, все таки, офіційну підтримку останньої.

Прикладом такої американської «поведінки» може слугувати самостійна окупація Сполученими Штатами в 1983 році Гренади, члена Співдружності націй, без попереднього повідомлення Лондона. М. Тетчер і Дж. Хау, однак, вишукували будь-які аргументи для офіційного виправдання репутації свого найближчого союзника в очах громадськості і преси. «Американська інтервенція в Гренаді фактично була успіхом, – зазначала згодом М. Тетчер. – Була врятована демократія – і не лише для блага острів'ян, а й для їхніх сусідів, що уможливило їхні сподівання на безпечне майбутнє» [24].

Наміри США про бомбардування Лівії з британських військових баз, що подавалося як антитерористична акція, були спочатку розцінені Прем'єр-міністром як порушення норм міжнародного права і зустріли опозицію багатьох членів Кабінету. Пізніше, однак, М. Тетчер дала згоду на використання британських баз і всіляко підтримувала американські дії.

З приходом до влади Джорджа Буша-старшого в 1989 році, «особливі відносини» дещо охолонули. Особисто Буш і Тетчер не повторили такого самого прикладу плідної співпраці на рівні державних лідерів, як це було за часів Рейгана. Частково це було наслідком внутрішнього тиску на Президента щодо зменшення відверто проанглійського напрямку в зовнішній політиці США. До того ж, американський Держдепартамент оголосив, що найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом будуть двосторонні зв'язки Сполучених Штатів з Японією.

Водночас кінець 80-х років виявився періодом драматичних революційних перетворень в Східній та Центральній Європі. З руйнуванням берлінського муру, для США на перший план виходить Німеччина. Саме об'єднана німецька держава перетворилася на конкурента Великої Британії щодо «особливого партнерства» зі Сполученими Штатами. Це не могло не зменшити британського впливу у системі політичних відносин Схід – Захід. Крім того, новий характер американсько-радянських відносин спричинив подальше обмеження політичної ваги Великої Британії для її заокеанського партнера.

Закінчення «холодної війни» поставило перед Лондоном потребу в контекстуальних змінах і рішучих політичних діях. Важливим був не лише чинник швидкого реагування на зовнішньополітичні революційні трансформування, а й перегляд змісту зовнішньополітичної взаємодії у сферах міжнародного середовища. Умовний розподіл галузей переважної взаємодії – економічне та соціальне співробітництво було зосереджене на ЄЕС, а співробітництво в галузі безпеки відбувалося в контексті НАТО, – мав зазнати суттєвого коригування.

Дж. Мейджор прийшов до влади в листопаді 1990 р. в розпал операції «Щит пустелі» щодо перекинення й розгортання військових сил США в зоні Перської затоки. Під час воєнних дій в Перській затоці Велика Британія підтвердила свою роль надійного союзника Сполучених Штатів. Обравши силовий варіант врегулювання кризи, офіційний Лондон виходив з того, що спільні з Вашингтоном військові дії уможливлять підтвердження Британією свого

статусу одного зі світових лідерів. Британські збройні сили, що їх було інтегровано з американськими частинами, стали головним партнером Вашингтона в проведенні проти Іраку операції «Буря в пустелі» і діяли під Об'єднанням центрального командування військових сил США. Британськими частинами командував генерал Пітер де ла Більєр.

Політичні цілі, що їх переслідувала Велика Британія на Близькому Сході, повністю співпадали з американськими. Про це свідчить навіть схожість публічного виступу тодішнього британського Міністра закордонних справ Д. Херда в лютому 1991 року та промови Президента Буша від 6 березня перед обома палатами Конгресу [25], які були визначальними в політиці обох держав на Близькому Сході та їхньому ставленні до проблеми політичного врегулювання в цьому регіоні. Про повне порозуміння політичних партнерів свідчить також підтримка офіційним Вашингтоном британської ініціативи Д. Мейджора, висунутої в квітні 1991 року, щодо створення безпечних зон для курдів на півночі Іраку.

Слід зазначити особистий внесок Д. Мейджора (1990–1997 рр.) в поліпшення британсько-американських «особливих відносин» (за винятком 1992–1994 рр.). Його твердий курс на підтримку дій Вашингтона в Перській затоці, сприяння подоланню кризи та успішному завершенню переговорів у рамках Загальної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), підтримка утворення Північноатлантичної Ради Співробітництва (ПАРС) забезпечили подальший розвиток британсько-американських «особливих відносин» протягом завершального етапу перебування Президента Буша-старшого в Білому домі. «Особливі відносини» на цьому етапі значно активізувалися, а Велика Британія знову нагадала про себе як вагому державу, яку слід брати до уваги в глобальному вимірі. До того ж, офіційні та особисті стосунки Буша-старшого і Мейджора за своїм характером і результативністю дещо нагадували співпрацю Тетчер з Рейганом.

Протягом президентства Б. Клінтона (1992–2000 рр.) англо-американські «особливі відносини» здавалися дещо непослідовними та мінливими. Це зумовлено відкритою критикою британської політики в Північній Ірландії з боку американського Президента, а також, на персональному рівні, викриття факту підтримки консерваторами президентської виборчої кампанії Дж. Буша. Протягом своєї передвиборчої кампанії Президент Б. Клінтон підпав під сильний вплив ірландського лобі. Намагаючись отримати на свою підтримку голоси ірландської громади США, Клінтон пообіцяв активно втрутитися в процес врегулювання ольстерської кризи. Згодом США занадто активно демонстрували власні миротворчі зусилля щодо врегулювання північноірландської проблеми, що певною мірою навіть дискредитувало діяльність британського консервативного уряду Д. Мейджора.

У свою чергу уряд Мейджора під час боснійської кризи не висловлював підтримки американським політичним заходам щодо проблеми зняття ембарго на поставки зброї боснійським мусульманам та бомбардування позицій боснійських сербів. Такі стратегічні розбіжності призвели до ескалації конфлікту США не лише з Лондоном, а й з іншими європейськими партнерами, перш за все з Парижем.

Непослідовність політичної позиції власне Клінтона стосовно Північної Ірландії та Боснії також позначилася на погіршенні англо-американських відносин. Втім, це тривало лише впродовж 1992–1994 рр., коли «особливість» британсько-американських відносин майже не виявлялася.

Обидві сторони – як британська, так і американська – не змогли на той час зберегти попередньо досягнутого рівня «особливих відносин». В їхньому поліпшенні історіографія відзначає роль зусиль тодішнього британського посла у Вашингтоні Р. Ренвика, який виявив далекоглядність під час американської передвиборчої кампанії, завдяки чому вдалося мінімізувати спричинене непорозуміння між двома державами [26].

Значне поліпшення «особливих відносин» відбувається вже в 1995 році і стає очевидним під час візиту Президента Б. Клінтона до Великої Британії, коли він також відвідав і Північну Ірландію, до речі, першим з американських президентів. Промова Клінтона в британському

Парламенті свідчила про важливість для США збереження і подальшого розвитку «особливих відносин», які Клінтон, використовуючи тетчерівську термінологію, назвав екстраординарними.

При цьому варто звернути увагу на особливу ідеологічну близькість лейбористів з американськими демократами. Досвід блискучої перемоги Б. Клінтона під час президентських виборів 1996 року був вивчений та використаний британськими лейбористськими стратегами, що, на їхню думку, значно сприяло лендслайду в травні 1997 року і засвідчувало причетність американців до успіху Тоні Блера. Останній добре усвідомив значення ідеологічної єдності як живлющої сили для поживлення «особливих відносин» на прикладі співробітництва Тетчер–Рейган, через те візит американського президента 29 травня до Лондона супроводжувався теоретичним обговоренням стратегії «третього шляху», що надалі зблизило позиції обох держав.

Британський лейбористський лідер розглядав «особливі відносини» зі США як перспективний і важливий аспект сучасної зовнішньої політики Великої Британії, незважаючи на деякі минулі неузгодження між обома урядами. «Те, що поєднує нас, є безперечно набагато сильнішим, ніж те, що роз'єднує», – наголосив Т. Блер. Визначивши європейський напрямок як головний в політиці Британії, а її роль в Європі ключовою, Блер підкреслив, що це лише зміцнюватиме британські трансатлантичні зв'язки і позицію самих Сполучених Штатів в Європі [27]. Саме за часів прем'єрства Блера спостерігалось поглиблення британського співробітництва в галузі безпеки та оборони з країнами Європи, що раніше було виключно сферою співробітництва з США.

Звідси сам характер «особливості» відносин зі Сполученими Штатами мав зазнати переусвідомлення через зникнення традиційного для Британії атлантично-європейського інституційного розмежування. Найбільш важливим в цьому аспекті було уникнення дихотомії між «атлантизмом» та «європеїзмом».

Певна дихотомія спостерігалась після франко-британського саміту в Сен-Мало наприкінці 1998 року, коли Британія приєдналася до американських бомбардувань Іраку (операція «Лис пустелі»), фактично не порадившись зі своїми європейськими союзниками, більшість яких не підтримували цієї воєнної операції, або, як, наприклад, Франція, відкрито виступали проти неї. Стратегія Блера, спрямована на всіляку і некритичну підтримку політики Клінтона, і участь Британії в кампанії США проти Іраку зіпсували приємне враження від досягнутих франко-британських домовленостей і прийнятої декларації під час зустрічі в Сен-Мало та підтвердила таким чином пріоритетний характер англо-американських «особливих відносин».

Їхній подальший розвиток в рамках НАТО було поживлено протягом косовської кризи, коли уряд Тоні Блера виявив агресивно-війовничий настрій. Саме Британія виступила одним з ініціаторів силового розв'язання конфлікту і одним з принципових прихильників (разом з США) рішення Генерального секретаря НАТО від 23 березня 1999 року розпочати воєнну операцію проти колишньої Югославії без ухвали Ради безпеки ООН, що було продемонстровано під час зустрічей міністрів закордонних справ в Рамбуйє та Парижі в лютому-березні 1999 року. Британський контингент в Косово налічував 12000 військовослужбовців.

Британія весь час протистояла пропозиціям щодо призупинення бомбардувань, виступила рішучим прихильником ідеї наземної воєнної операції сил НАТО в разі невдачі повітряних ударів. Британія безкомпромісно наполягала на продовженні інтенсивних повітряних бомбардувань разом з наземними атаками до остаточної перемоги НАТО, не приймаючи ніяких половинчастих угод та домовленостей. Вона наполягала на цьому навіть наприкінці травня – початку червня 1999 року, коли з'явилися ознаки врегулювання кризи дипломатичними зусиллями. Через те разом зі Сполученими Штатами вона була визнана так званим «лідером агресивності» [28], що вирізняло її навіть з-посеред союзників по Альянсу.

На квітневому саміті у Вашингтоні, присвяченому 50-й річниці заснування НАТО, Велика Британія разом з США виступила прихильником запровадження ембарго на енергоносії

колишній Югославії. У вересні 1999 року на саміті міністрів закордонних справ країн ЄС рішення про зняття ембарго на повітряний транспорт з Югославії не було прийнято знов-таки через заперечення Британії (і Данії). Таким чином, «особливі відносини» зі США набули певної ескалації і означили суттєвий крок в подальшому розвитку.

Не є випадковим те, що з перемогою Дж. Буша на президентських виборах Р. Кук був першим Міністром закордонних справ, що наніс візит К. Пауеллу, своєму новому колезі у Вашингтоні, а Тоні Блер був першим з європейських глав урядів, офіційно запрошеним до Президента Буша. Вивчення відповідних документів [29] демонструє, що:

- на сучасному етапі життєві інтереси СК та США, як і за минулих часів, здебільшого співпадають;
- стратегічне партнерство з США та НАТО залишається фундаментальним в інтересах обох держав;
- вагома роль Великої Британії в Європейському Союзі сприятиме розвитку взаємовідносин між СК та США.

У новітній системі міжнародних відносин, в умовах постбіполярності «особливі відносини» зі Сполученими Штатами набули якісно іншої ролі. По закінченні «холодної війни» комплекс нових європейських проблем та кризових ситуацій в колишніх країнах соціалістичного блоку, процес поширення Альянсу на схід зумовили переміщення «центру ваги» НАТО з Америки до Європи. Англо-американські «особливі відносини» набули для офіційного Вашингтона вагомого значення для дипломатичного впливу на подальший розвиток НАТО, а точніше – регулювання цього розвитку. Крім того, в американських офіційних колах існує побоювання щодо послаблення Альянсу і навіть його розпаду через ненавмисні інтеграційні зусилля євроентузіастів [30]. Британія стала не лише своєрідним «мостом» Сполучених Штатів до Європи, а їхнім найважливішим форпостом на континенті для підтримки і подальшого впровадження свого впливу, а також виправдання американських агресивних акцій і надання їм «союзницького» характеру. Візит американського президента Дж. Буша до Європи в 2004 р. приніс йому успіх лише у його найближчого прихильника Т. Блера, тоді як інші європейські лідери ставилися до президента США надто прохолодно.

Перемогу Буша на президентських виборах в листопаді 2004 року низка політиків розглядала як внесок в перемогу Блера на виборах в травні 2005 р., хоча опитування громадської думки продемонструвало зростання антипатії до американського Президента (47% відсотків британців підтримували перемогу Д. Керрі, і лише 16% – Дж. Буша) [31].

Відданість Блера ідеалам «особливих відносин», однак, не сприяла зростанню його власного рейтингу, популярності Лейбористської партії та становища Великої Британії на міжнародній арені. Рішення Блера про приєднання до Вашингтона в нападі на Ірак в 2003 р. призвело до своєрідного розколу міжнародних організацій – ООН, НАТО, ЄС, а також спричинило розкол британського суспільства. Репутацію Т. Блера зіпсував не лише факт вступу Британії у цю війну, а головним чином штучність та надуманість причин її розв'язання. Факт відсутності в Іраці зброї масового знищення викликав сумніви у щирості Т. Блера і змусив багатьох британців вважати, що Прем'єр проводив подвійну гру з своїми громадянами. Від нього відвернулися як британці, так і переважна більшість мусульманської громади.

При цьому низка британських політиків вважає «особливі відносини» з США такими, що вичерпали себе. Так, на думку колишнього посла Великої Британії в Росії Р. Брейтвейта, війна в Іраку продемонструвала, що «особливі відносини» перетворилися на баласт, який шкодить інтересам Британії в Європі та ісламському світі» [32].

Після перемоги на загальних виборах в травні 2010 р. коаліційний уряд Великої Британії оголосив про нову зовнішньополітичну стратегію держави. Її новизна полягає в проголошенні більш самостійного зовнішньополітичного курсу. Так, відносинам із США планувалося надати «вірної, але не рабської форми». Особлива увага приділена поширенню та поглиб-

ленню зв'язків з новими зовнішньополітичними та торговельно-економічними партнерами з огляду на те, що найближчий британський союзник – США – переживає не найкращі часи.

Тим не менш, «особливі відносини» Великої Британії та Сполучених Штатів залишаються одним з винятково важливих зовнішньополітичних напрямків для обох країн і відіграють домінуючу роль у світовій політиці загалом.

Глибина та інтенсивність відносин зі Сполученими Штатами є стимулюючим чинником проєвропейської спрямованості британської зовнішньої політики і на сьогодні роль його зростає, що вирізняє Велику Британію серед інших держав європейського континенту, сприяє підтриманню її іміджу «особливого партнера» не лише США, а й Європи. Зміцнення союзу зі Сполученими Штатами та НАТО було і залишається одною з провідних цілей британської зовнішньої політики та політики в галузі безпеки.

Беручи до уваги безумовне домінування США в НАТО, слід враховувати, що їхні «особливі відносини» з Великою Британією великим чином обумовлюють діяльність останньої в Північноатлантичному альянсі. Слід наголосити, що діяльність Сполученого Королівства в рамках НАТО та формування її позиції по ключовим питанням функціонування Альянсу відбувається виключно на тлі «особливих відносин». Тому обидва ці аспекти є по суті невід'ємними і майже невідокремленими в політиці Великої Британії протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Посилання

1. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца / Д. Маклэйн; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1972. – С. 57; Persson M. Great Britain, the United States and the Security of the Middle East. The Formation of the Baghdad Pact / M. Persson. – Sweden : Lund University Press, 1998. – P. 25.
2. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца / Д. Маклэйн; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во «Прогресс», 1972. – С. 42.
3. Nicholas H.G. Britain and the United States / H.G. Nicholas. – L., 1963. – P. 60.
4. Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии после второй мировой войны / В. Г. Трухановский. – М. : Государственное изд-во политической литературы, 1957. – С. 80.
5. Датт Р. П. Кризис Британии и Британской империи / Р. Палм Датт; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – С. 201.
6. Егоров Ю. В. Переговоры о вступлении Англии в «Общий рынок» («Пакт Нассау» и обострение англо-французских противоречий в 1962–1963 гг.) / Ю. В. Егоров // Актуальные вопросы истории США и Англии в свое и новейшее время : сб. научн. статей / Ленинградский гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. – Ленинград, 1975. – С. 61.
7. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца / Д. Маклэйн; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во «Прогресс», 1972. – С. 38.
8. США – Западная Европа: партнерство и соперничество / АН СССР. Ин-т США и Канады. – М. : изд-во «Наука», 1978. – С. 38.
9. Цит за : Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Маргарет Тэтчер; [пер. с англ.]. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – С. 395.
10. Жигалов И. И. Современная история Великобритании (1945-1975 гг.) / И. И. Жигалов. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 130.
11. Sked A. Post-war Britain. A Political History / A. Sked, C. Cook. – Third Edition. – L. : Penguin Books, 1990. – P. 168.
12. Schmidt H. A Grand Strategy for the West. The Anachronism of National Strategies / H. Schmidt. – L. : Yale University Press, 1985. – P. 52.
13. Politics Today. Conservative Research Dept. – 1984. – # 1. – January 23. – P. 2.

14. Britain, 1986. An Official Handbook. – London, 1986. – P. 369.
15. Sampson A. Anatomy of Britain / Anthony Sampson. – L. : Hodder and Stoughton, 1964. – P. 340–341.
16. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца / Д. Маклэйн; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во «Прогресс», 1972. – С. 38.
17. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца / Д. Маклэйн; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во «Прогресс», 1972. – С. 42–43.
18. Воронцова С. Б. Великобритания и Европейский интеграционный процесс в 70-е годы XX века / С. Б. Воронцова // Британия и Россия. – М. : ИВИ РАН, 1997. – С. 65.
19. Стрежнева М. В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты / М. В. Стрежнева. – М. : Наука, 1988. – С. 114.
20. Стрежнева М. В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты / М. В. Стрежнева. – М. : Наука, 1988. – С. 112.
21. Survey of Current Affairs. – 1975. – December. – P. 473.
22. Parliamentary Debates, 1979, vol. 964, March 16.
23. European Approaches to Crisis Management / Edited by Jorgensen K. – The Hague, London, Boston : Kluwer Law International, 1997. – P. 121.
24. Thatcher M. The Downing Street Years / Margaret Thatcher. – New York : Harper Collins Publisher, 1993. – P. 334–335.
25. Капитонова Н. К. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990 – 1997 гг.) / Наталья Кирилловна Капитонова. – М. : Московский государственный институт международных отношений (университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – С. 24.
26. Капитонова Н. К. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990-1997 гг.) / Наталья Кирилловна Капитонова. – М. : Московский государственный институт международных отношений (университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – С. 27.
27. Blair T. New Britain. My Vision of a Young Country / Tony Blair. – L. : Fourth Estate, 1996. – P. 282–283.
28. Markovic B. Britain and the Kosovo Crisis / B. Markovic // Review of International Affairs. – 1999. – Vol. L, № 1085-86. – P. 6.
29. The Government's Expenditure Plans 2001-02 to 2003-04 and Main Estimates 2001-02: Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs and the Chief Secretary to the treasury by Command of Her Majesty. March 2001. – London: Foreign & Commonwealth Office, 2002. – P. 28.
30. Black C. The Atlantic Community / C. Black // Britain & Europe: The Choices We Face. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – P. 256.
31. Financial Times. – 2004. – October 19.
32. Цит. за: Великобритания: эпоха реформ / [Громыко А. А., Бабынина Л. О., Капитонова Н. К. и др.]; под ред. Ал. А. Громыко. – М. : Изд-во «Весь мир», 2007. – С. 21–22.